

השבת גזילה

[א]

שיעור

והיה כי יחטא ואשם והשיב את הגזלה אשר גזל או את העשק אשר עשק או את הפקדון אשר הפקד אתו או את האבדה אשר מצא: (ויקרא פרק ה, כג)

פחות משה פרוטה

כתב הרמב"ם (הלכות גניבה פרק א הלכה א) כל הגונב ממון משה פרוטה ומעלה עובר על לא תעשה שנאמר (ויקרא יט, יא) לא תגנבו, ואין לוקין על לאו זה שהרי ניתן לתשלומין, שהגנב חייבה אותו תורה לשלם, ואחד הגונב ממון ישראל או הגונב ממון גוי עובד עבודה זרה, ואחד הגונב את הגדול או את הקטן. ממשך הרמב"ם (הל' ב) שאסור לגנוב כל שהוא דין תורה, ואסור לגנוב דרך שחוק, או לגנוב על מנת להחזיר, או לגנוב על מנת לשלם, הכל אסור שלא ירגיל עצמו בכך. וכתב המגיד משנה (שם) שדין שוה פחות מפרוטה בממון כדין חצי שיעור באיסורין.

עוד כתב הרמב"ם (גזו"א פרק א הלכה ו) שהגזול פחות משה פרוטה אף על פי שעבר אינו בתורת השב גזלה.

מדין שיעורין

ומדיין בספר מנחת חינוך (מצוה קל) מדברי המ"מ, דשוה פרוטה בממון, כגון בגניבה וגזילה הם בכלל שיעורין דהוא הלכה למשה מסיני, ובפחות משה פרוטה הוי ליה חצי שיעור דאסור מן התורה. וכדבריו מבואר ברמב"ם (פ"ט מה' מלכים הט"ו), שכתב דב"נ חייב על פחות משה פרוטה בגזל, וכן באבר מן החי, דשיעורין לישראל נאמרו ולא לב"נ, הרי לן להדיא שהשיעור פרוטה מדין "שיעורין" הוא.

חצי שיעור במצוות

עוד כתב שנראה מדברי הרמב"ם דאין מצוה עליו כלל להשיב פחות משה פרוטה, שהרי כתב אף על פי שעבר אינו בתורת השב גזלה. וכבר דן לעיל דדעת קצת אחרונים דכמו שחצי שיעור באיסורים אסור מה"ת, ה"נ יש במצוות עשה קיום בפחות מכשיעור, היכא שאין לו שיעור שלם, כגון אכילת מצה בכל שהוא וכדומה, וא"כ היה נמי קצת מצוה כאן בהשבת פחות משה פרוטה. ואם ברמב"ם מבואר שאין חיוב כלל, אז מוכח מכאן דבמצוות אין ענין בחצי שיעור.

מחלוקת האחרונים האם יש קיום מצוה בחצי שיעור

[לגבי עיקר הדיון האם יש ח"ש במצוות, עי' בשבות יעקב (ח"ב סי' יח) שדן בזה ומסיק שאין ענין חצי שיעור במצוות. עיקר ראייתו הוא מהא דנפסק בשו"ע (או"ח סי' תפח, א) שאם נשבע שלא יאכל מצה כל השנה, שאסור לו לאכול מצה גם בליל פסח. והטעם שאע"פ שאין שבועה חל לבטל את המצוה, כאן שכלל מצוה של רשות עם מצוה של מצוה שפיר חל. והק' השבו"י שאע"פ שאינו יכול לאכול כזית שלם, משום שאינו יכול לעבור על שבועתו, למה אינו אוכל לפחות חצי שיעור, אלא ע"כ שאין חצי שיעור במצוות. ועי' בס' מחזיק ברכה לחיד"א (או"ח סי' תעה) שמביא שאחרים תמהו עליו, שהרי ביו"ד (סי' רלח, א) כתוב מפורש שאם נשבע שלא לאכול, שאסור לו לאכול גם חצי שיעור, דגם בשבועה חצי שיעור אסור מה"ת. א"כ איך יכול לאכול חצי שיעור של מצוה כדי לקיים מצותו, הרי אסור מטעם שבועתו, וזה לכאורה קושיא עצומה.

אבל מצאתי בכלי חמדה בפרשת פקודי שמתרץ הקושיא, דהנה כבר הק' הרא"ה למה שנשבע לבטל מצוה בכולל אמרינן שהשבועה חל ואסור לו לעשות המצוה, למה לא נאמר עשה דוחה ל"ת. ותי' שבשבועה, חוץ מן הל"ת יש גם עשה "ככל היוצא מפיו יעשה", ואין עשה דוחה ל"ת ועשה. א"כ י"ל דאע"פ שגם בשבועה אמרינן חצי שיעור אסור מן התורה, אבל אין זה אלא משום דשבועה לא גרע משאר איסורים, ויש איסור כללי של חצי שיעור שנוגע לכל איסורים. אבל העשה המיוחד לשבועה דכתיב "כל היוצא מפיו יעשה" בוודאי לא שייך בחצי שיעור, שחצי שיעור אינו נכלל בדיבורו, שלא היה בכונתו ב"שבועה שלא

אופל" לכלול חצי שיעור, א"כ שפיר אומרים עשה דוחה ל"ת. ומזה שלא כתוב שחייב לפחות לאכול פחות מכשיעור מוכיח השבו"י שאין ח"ש במצוות.

דעת המ"ב

לא ראיתי במ"ב שדן בזה בפירוש, אבל לכאורה יש להביא ראייה ממ"ש (סי' תעג ס"ק מג), דחולה או איסטניס מותר לו ליקח מאיזה מין מרור שערב עליו ביותר, וגם יאכל הכזית מעט מעט בכדי שיעור אכילת פרס, דמעיקר הדין יוצא בזה כדלקמן (סי' תעה, ו), ואם גם זה א"א לו מפני בריאותו, עכ"פ יאכל מעט או ילעוס בפיו, **לזכר טעם מרירות אך לא יברך ע"ז**. הרי לן להדיא שמי שאינו יכול לאכול כזית, כל הסיבה שעליו לאכול קצת, אינו אלא משום שירגיש קצת טעם המרירות, אבל מטעם חצי שיעור במצוות אין ענין כלל. ויהיה נ"מ בזה דרך במרור יעשה כן ולא במצה, ואכמ"ל.

מטעם מחילה

כל זה בשיטת הרמב"ם, אבל עי' בספר החינוך שכתב שהטעם שגזל פחות משהו פרוטה אינה בתורת השבון, הוא משום דישאל בני אברהם יצחק ויעקב נדיבים בני נדיבים הם, וידוע הדבר שכל שהוא פחות משהו פרוטה אפילו עניי שבישראל מכיון שנגזל ממנו מוחל אותו ואין חפצו אחריו כלל. וכן מבואר בסנהדרין (נט, א) דהטעם שאינו חייב על פחות משהו פרוטה הוא משום מחילת הנגזל, שהגמ' נוקט שליכא מידי דלישראל שרי ולנכרי אסור, ושואלת הגמ' והרי פחות משהו פרוטה, ומשני התם משום דלאו בני מחילה נינהו. ופרש"י שאף ישראל נצטוו על הגזל, אלא שפחות משהו פרוטה אינו נחשב גזל בעיניהם, שעוברין על מדתן שרחמנין הן ומוחלין על דבר קל, אבל בני נח אכזרים הם. ועי"ע (סנהדרין נו, א) בקשר למצוות ב"נ תניא, על הגזל, גנב וגזל, וכן יפת תואר, **וכן כיוצא בהן**, נכרי בנכרי ונכרי בישראל אסור, וישאל בנכרי מותר, ומק' הגמ' כיוצא בו בגזל מאי היא, ומשני רב פפא לא נצרכה אלא לפחות משהו פרוטה, אי הכי נכרי בישראל אסור (בתמיה) הא בר מחילה הוא, ומשני נהי דבתר הכי מחיל ליה צערא בשעתיה מי לית ליה. פרש"י הלכך גזל הוא, אלא שאין בית דין ישראל נזקקין להשיבו, דבתר הכי מחיל ליה, ובישראל בישראל נמי אסור, ומעבר לא עבר, דכתיב (ויקרא יט) לא תגזול (שם ה) והשיב את הגזילה, אמידי דהשבון קרי גזל ואידך לא. אבל בנכרי דלאו בר השבון הוא - שכל דינו למיתה, לא נפיק פחות משהו פרוטה מכלל פרוטה, ואפילו מישראל - דמחיל ליה בתר הכי. הרי לן להדיא שהסיבה שפטור בפחות משהו פרוטה הוא משום מחילה. (אלא דיש להעיר על מה שכתב רש"י דישאל בישראל אסור, לאיזה איסור התכוון, שהרי כבר כתב שאיסור לא תגזול ליתא, משום דתלוי בחיוב השבה וכאן ליכא חיוב השבה.)

כמה נ"מ בין הטעם של מחילה להטעם של שיעורין

וכתב המנ"ח שישנם כמה וכמה נ"מ בין אם הסיבה שפטור על פחות משהו פרוטה הוא משום מחילת הנגזל, או שהוא מדין "שיעורין".

א' היכא שגזל מחרש שוטה וקטן, דלפי רש"י והחינוך שהוא מטעם מחילה, כאן לא שייך, דחש"ו לאו בני מחילה נינהו, ולכן יש לו חיוב השבה, (ולמי ישיב כיון דהם לאו בני דעה נינהו) ולפי הרמב"ם יהיה פטור. ב' היכא שלא מחל הנגזל כגון שעומד וצווח שאינו מוחל, או בגנבה, והנגנב אינו יודע שנגנב ממנו, וממילא לא מחל. דלפי החינוך חייב עדיין בהשבה, ולפי הרמב"ם אין צריך להשיב בשום פעם, משום דחסר בשיעור.

ג' גם נ"מ אם גזל פחות משהו פרוטה ונתייקר ועכשיו הוי שוה פרוטה, דלפי החינוך דאמרינן דמחל, א"כ תיכף בשעת גזילה מחל לו, והוי ליה של הגזלן אפילו נתייקר. אבל לפי הרמב"ם דלאו מטעם מחילה הוא, רק דפחות משהו פרוטה אין מ"ע עליו, אז אפשר שעכשיו הוא חייב להשיב, דברשות הנגזל אתייקר. ואפילו אם נאמר דאין מצות השבה על הגזלן, כיון דבשעת גזילה לא היה שוה פרוטה, אבל אעפ"כ הוי של הנגזל, כמו כל גזלה דאתייקר דהוא של הנגזל, ואפשר להוציא אותו בדיינים.

ד' אם לקח עוד חצי פרוטה וצירף לזה וקידש בו אשה, אי הטעם מחמת מחילה הוי שלו והאשה מקודשת, אבל אי אמרינן דלאו מחילה היא רק דאין מצוה עליו להשיבו, מ"מ הוא של הנגזל א"כ אינה מקודשת. וידועים הם דברי המג"א (סי' תרל"ז) בשם הר"א ממיץ דגזל עכו"ם אף אי מותר מ"מ לא מיקרי לכם, וכ"ש בפחות משהו פרוטה דאסור מה"ת, לא מיקרי לכם, אבל מטעם מחילה שפיר הוי שלו. וכן נ"מ ג"כ לגבי ארבעה מינים וכל דבר שיש דין לכם.

ה' אם צירוף עוד חצי פרוטה, דידוע דשיעור הצירוף כדי אכילת פרס הוא רק במידי דאכילה, ובמעילה קי"ל דצירף המעילה לשהו פרוטה אפילו לזמן מרובה חייב, ואף דהתם ילפינן מקרא תמעול מעל, היינו

כיון דילפינן תחטא מתרומה, אבל כאן אי אמרינן דשיעורין הוי ליה הל"מ, א"כ בגזול פחות משהו פרוטה מאחד היום, וביום מחר עוד פחות מפרוטה, ואפילו לזמן מרובה מצטרף הן, וחייב בהשבה, אבל אי אמרינן מטעם מחילה, א"כ צריך להיות הגזלה שוה פרוטה בפעם אחת, אבל אם גזל רק חצי פרוטה כל פעם כבר מחל לו, א"כ אין מצרף לפרוטה כלל.

סתירה בדברי החינוך

במה שנוקט המנ"ח שנחלקו הרמב"ם והחינוך בעיקר הפטור של פחות משו"פ בגזילה, ראיתי בספר מנחת אשר (עה"ת) שהעיר מדברי החינוך עצמו (מצוה רכט) שכתב בדיוק כדברי המ"מ, וז"ל מדיני המצוה, מה שאמרו זכרונם לברכה (סנהדרין נז, א) שאיסור דאורייתא לגזול אפילו כל שהוא, אבל לאו דלא תגזול אינו חל אלא בשוה פרוטה, כי התורה לא תחייב אלא בדבר שהוא ממון, ופחות משהו פרוטה אינו נקרא ממון, אבל מכל מקום אסור הוא דבר תורה, כמו חצי שיעור שאין לוקין עליו והוא איסור דאורייתא. א"כ לפי המנ"ח דברי החינוך סתרי אהדדי, דבמצוה ק"ל כתב שפחות משו"פ פטור מטעם מחילה, וכאן כתב משום דאין עליו תורת ממון, וחצי פרוטה אסור מדין ח"ש אסור מה"ת. ועי"ש (מנחת אשר) שרצה לחדש (בדעת החינוך) שהסיבה שאין לפחות משו"פ דין ממון אינו משום הלל"מ, אלא משום דאין דרך לאנשים להקפיד על פחות משו"פ לכן אינו נחשב לממון, ולפי"ז דברי החינוך משלימין אהדדי, דמה שכתב שפטור מטעם מחילה כוונתו שמשו"ה לא נחשב לממון, ודו"ק. ויש להביא סמך לדבריו מדברי רש"י (סנהדרין נט, א) שכתב וז"ל אלא שפחות משהו פרוטה אינו נחשב גזל בעיניהם, משמע שאין זה מדין מחילה אלא שלא נחשב לכסף. ולפי"ז אפילו אם בפועל לא מחלו אין חיוב השבה, משום דכסף שבדרך כלל מוחלין עליו אין לו חשיבות של ממון.

[ב]

גזל חמץ

החזרת חמץ תוך הפסח

בבא קמא (צו, ב) גזל חמץ ועבר עליו הפסח, בהמה ונתעבדה בה עבירה, או שנפסלה מעל גבי המזבח, או שהיתה יוצאה ליסקל אומר לו הרי שלך לפניך. ועי' בספר חק יעקב (ס"א תמג, ח) דדווקא אחרי פסח יכול לומר לו הרי שלך לפניך, אבל תוך פסח לא משום דהכל מצווים עליו לבארו, וכאילו שרוף ועומד דמי, ונמצא שאינו מחזיר לו כלום. עי"ש שמוכח כדבריו מהא דאמרינן (בבא קמא צה, ב) גזל חמץ לפני הפסח ובא אחר ושרפו במועד פטור, שהכל מצווים עליו לבערו.

שיטת הקצוה"ח

הקצות החושן (סימן שסג, א) חולק עליו דממה נפשך אי נחשב להיזק ניכר בתוך הפסח, משום דחשוב כשרוף, א"כ כבר קנה בשינוי, וכדמוכח בפרק הנזקין (גיטין נג, ב) דלמ"ד היזק שאינו ניכר שמייה היזק הוי ליה שינוי וקנהו בשינוי, ואי נימא דלאו היזק ניכר הוא, א"כ תוך הפסח נמי אמאי לא יכול לומר לו הרי שלך לפניך. והא דהביא ראייה מההיא דב"ק (צה, ב) גזל חמץ ובא אחר ושרפו דהכל מצווין לבערו, היינו דכיון דמצוה לבערו אף על גב דמפסיד בזה לגזלן שיצטרך ליתן דמים מכל מקום מצוה רמי לבערו, אבל אכתי אינו מוכח מזה דלא מצי אמר הרי שלך לפניך.

כל העומד לשרוף כשרוף

אבל עי' בלשון החק יעקב דכתב דהו"ל כשרוף, משמע שטעמו משום דכל העומד לשרוף כשרוף דמי. ובאמת הקצוה"ח עצמו מעלה צד זה וכתב שלפי מה שכתב הרמ"א (אה"ע ס"א קכד, א) בגט שנכתב על דבר שצריך שריפה, דהגט בטל ומשום דכל העומד לשרוף כשרוף, א"כ ה"נ אפשר לומר כיון דתוך הפסח מצווין לבערו אין זה השבה, דכתיב (ויקרא ה, כג) והשיב את הגזילה וזה הו"ל כשרוף. אבל עי"ש שדחה טעם זה, דכבר נחלקו האחרונים (ח"מ שם סק"א, ב"ש שם סק"ב) בזה על הרמ"א, משום דקי"ל כרבנן דלא סברי כר"ש דכל העומד לשרוף כשרוף (מנחות קב, ב). ועוד דלא גרע חמץ תוך הפסח מתרומה ונטמאת דמצותו נמי בשריפה, ותנן בהדיא (ב"ק צו, ב) תרומה ונטמאת אומר לו הרי שלך לפניך.

דבר הגורם לממון

אמנם הקצוה"ח רצה להצדיק הפסק של הח"י, דכיון דהגזלן עבר עליה בכל יראה, דבחמץ דבר הגורם

לממון כממון לבל יראה (פסחים ה, ב), וגזלן באחריות אונסין רמי עלה (סנהדרין עב, א), ולא דבל יראה ניתק לעשה ואין ביעור חמץ אלא שריפה (פסחים כא, א וע"ש כז, ב תוד"ה אין), א"כ בתוך הפסח אינו רשאי לומר הרי שלך לפניך דצריך לשורפו דוקא, ואפילו מפרר וזורה לרוח לא מהני, והוא דעבר בלאו דידיה במזיד צריך לקיים העשה שבו לשורפו. אבל אם עבר הגזלן ואמר לו הרי שלך לפניך והשליכו לפניו, נתקיים מצות השבה אף על גב דעבר אמימרא דרחמנא.

חמץ ועבר עליו הפסח

בפשטות מבואר שחמץ שהיה ביד הגנב ועבר עליו הפסח נאסר בהנאה, שעל המשנה שחמץ ועבר עליו הפסח יכול לומר הרי שלך לפניך, אומרת הגמ' (ב"ק צח, ב) מאן תנא דאמרין באיסורי הנאה הרי שלך לפניך וכו', הרי לך דמיירי באיסורי הנאה. אלא דיש לדון, שהרי הטעם שחמץ שעבר עליו הפסח אסור בהנאה הוא משום קנס על שעבר על לאו דבל יראה ובל ימצא, וא"כ אפילו אם נאמר שהגזלן עבר על בל יראה ובל ימצא, אבל הבעלים בוודאי לא עברו שהרי החמץ אינו ברשותם, ועוד שהם אנוסים, א"כ למה נאסר להם.

המפקיד חמצו - מי עבר בב"י וב"י

שוב מצאתי בשו"ת נודע ביהודה (מהדורה קמא - אורח חיים סימן כ) שדן בזה באריכות וכתב כדבר פשוט שאין הנגזל עובר על בל יראה כיון שאחריות החמץ הוא על הגזלן אפילו לאונסין, והרי אפילו במפקיד חמץ אצל ישראל וקיבל הנפקד אחריות עליו דעת הרשב"א (הובא בב"א או"ח סי' ת"מ) שאין המפקיד עובר על בל יראה לפי שאינו ברשותו. ושיטת הגאונים דאף כשמונה ברשות ישראל, אם הנפקד קבל אחריות, על הנפקד מוטל חיוב הביעור, לא על המפקיד. ואפילו להרמב"ם שפסק שישראל שהפקיד אצל נכרי עובר המפקיד בבל יראה, וכן דעת רבינו יונה הביא הר"א ש בפ"ק דפסחים (סוף סימן ד'), מ"מ הרי ביאר שם הר"א ש טעמו שכיון שהשאלו הנפקד ביתו לשמירת ממונו, ביתו דמפקיד קרינן ביה. א"כ טעם זה שייך בנפקד, אבל גזלן שגזל בזרוע להחזיקו לעצמו, והוא בביתו של גזלן, והרי גזלן זה לא השאיל ביתו להנגזל לשמירת חמצו, ולא קרינא ביה ביתו דנגזל, והגזלן חייב באחריותו בזה, כו"ע מודו להרשב"א והרמב"ן והר"ן שאין הנגזל עובר בב"י לפי שאינו ברשותו.

שיטת הנו"ב שמותר בהנאה לנגזל

ועי"ש שרצה לחדש שאלבא דאמת חמץ הגזול מותר אחר הפסח לנגזל, דלמה נקנוס לאסור חמצו של הנגזל עבור מה שהגזלן עבר בבל יראה, ואיך נקנוס הגזלן בדבר שאינו שלו ולא איכפת לו בו כלל, שהרי הוא הרי מחזירו לנגזל ונפטר. דבשלמא אם היה הדין שאין אומרים באיסורי הנאה הרי שלך לפניך נחא שיאסר בהנאה, שאם נאסר לו אינו יכול לקיים בו השבתו לבעלים, וממילא הוא נפסד, אבל היות ויכול לומר הרי שלך לפניך א"כ נמצא שהגנב אינו נפסד כלל, ורק הבעלים נפסדים, אין זה מן היושר. עוד כתב שהדברים ק"ו אם המשתחווה לבהמת חבירו שלכו"ע לא אסרו, דאין אדם אוסר דבר שאינו שלו אם לא עשה מעשה, אף שעשה עבירה בפועל שהשתחווה ועשאה ע"ז, ק"ו במה שעבר על בל יראה שהוא בשב ואל תעשה, שלא יאסר על ידי זה דבר שאינו שלו.

דברי הרמב"ן שחמץ שעבר עליו הפסח אסור אף שלא עברו על ב"י

אבל נראה שהנו"ב לא ראה דברי הרמב"ן (פסחים לא, ב), שבדבריו מבואר שהיכא שגזל חמץ ועבר עליו הפסח אסור בהנאה לנגזל. דהנה הרמב"ן דן שם לבאר הא דאיתא התם דחמץ שנמצא בחנות של גוים ומלאי של גוים ופועלי ישראל נכנסין שם, שהפסח אסור בהנאה. ומפרש הרמב"ן לא מפני שאומרים שמא מיד פועלי ישראל נפל בפסח, דהא ליכא למימר, שלא נחשדו ישראל על כך, אלא שמא מיד פועלי ישראל נפל קודם הפסח ואין בעל החנות זוכה בו משום מציאה, שהרי שנינו (ב"מ כו, ב) מצא בחנות הרי אלו שלו, וכיון שאין בעל החנות זוכה בו אלא הרי הוא של מוצאו, אבל כל זמן שלא זכה בו אדם ברשות הבעלים הראשונים הוא עומד, א"כ ה"ל חמץ של ישראל שעבר עליו הפסח שאסור בהנאה. ומוכיח מכאן הרמב"ן דכי קניס ר"ש בחמץ של ישראל שעבר עליו הפסח, לאו דוקא בעבר עליה בבל יראה ובל ימצא, **אלא בין שוגג בין מזיד בין באונס בין ברצון קנסינו**, דהא חמץ זה שנמצא בחנות שאסור בהנאה קודם הפסח אבד הימנו, והרי הוא של מוצאו, ולא עבר עליו כלל בבל יראה ובל ימצא, ואעפ"כ אסור לאחר הפסח.

ומוכיח הרמב"ן כדבריו מהא דגזל חמץ ועבר עליו הפסח שאומר לו הרי שלך לפניך, אלמא אסור הוא בהנאה בין לו בין לאחרים, ואף על פי שלא עברו בעליו בבל יראה ובל ימצא. ואין לומר כיון שגזלו

חייב לבערו ועבר עליו, ומשום הכי אסור, והלא אין קנס זה אלא לבעלים הראשונים והם לא עברו עליו בכלום, אלא ש"מ שקנס זה בין בשוגג בין במזיד בין באונס בין ברצון בין לו בין לאחרים. הרי לך להדיא שמפרש במשנה שהחמץ נאסר לנגזל.

שו"מ שכבר העירו האחרונים על הנו"ב מדברי הרמב"ן, דיעו' בביאור הלכה (סימן תמח ד"ה חמץ של) שהביא דברי הנו"ב להתיר חמץ שנגזל ועבר עליו הפסח, וכתב וז"ל שהאחרונים חולקים עליו, וכדבריהם מבואר בעיטור ה' ביעור חמץ (דף קכ"ה) [וז"ל ומסקינן הלכה כרבא דאמר חמץ לאחר הפסח דרבנן כר"ש משום קנסא, וכי קניס בעיניה בין בשוגג בין במזיד בין לעצמו בין לאחרים, ודייקינן לה מיהא דגרסינן בב"ק גזל חמץ ועבר עליו הפסח וכו']. וברמב"ן פ' כל שעה ובריטב"א ובמהר"ם חלאווה שם, שכולם נסכו מסוגיא דהגוזל לאיסור אכולי עלמא, וכבר יש מן האחרונים שהעירו מדברי הרמב"ן הנ"ל.

גוי שגזל חמץ מיהודי

הביה"ל מביא שם שהא"ר חידש שבגזל עכו"ם חמץ של ישראל ועבר עליו הפסח שמותר, וכתב שהפמ"ג העתיק דברי הא"ר, וכ"ה דעת מהרי"ט אלגאזי (פ"ה מסכת בכורות אות מג, ו). מה שהביא מהמהרי"ט אראיתי מעירים שהוא הולך שם כשיטת הנו"ב, שגם בישראל שגזל חמץ מותר הנאה, א"כ אינו ראה לדידן.

אבל בעיקר החידוש צ"ע מאי שנא גנב ישראל מגנב גוי. ועי' באליה רבה שכתב לבאר משום שהחמץ באחריות הגוי, והוי ככותי שהלוה לישראל על חמצו לזמן (ריש סימן תמ"א). אבל צ"ע דשם כתוב כך, א"י שהלוה לישראל על חמצו ומשכנו בידו, ואמר ליה מעכשיו יהא שלך אם לא אפרע לך לזמן פלוני, והגיע הזמן ולא פרעו, מותר אפילו לא הגיע הזמן שקבע עד אחר הפסח, דמשהגיע הזמן ולא פרעו, נקנה לו למפרע והו"ל חמצו של א"י, א"כ מה הדמיון לכאן דשם הרי קנה הגוי את החמץ למפרע הואיל ולא פרע, אבל הגזלן לא קנה החמץ כלל.

עוד כתב שאפשר לדמות למ"ש ביו"ד (סימן ק"כ סעיף י"א) בגזלו כותי ונתייאש, דצריך טבילה. וז"ל השו"ע שם, ישראל שגנבו או גזלו ממנו כליו והוחזרו לו, אין צריך טבילה, אבל שר או מושל שאנסו ישראל ולקחו כליו והוחזרו לו, צריכין טבילה, דכבר נשתקעו ביד העובד כוכבים. א"כ שוב צ"ע דשם מיירי דווקא בשר או מושל, ולא בגוי בעלמא, וזיל בתר טעמא.

וראיתי בספר הליכות שלמה (פסח פ"ד אות כ"ג בהע' לו) שמסביר דעת המתירין, דרק בגזלן יהודי שהיות ונאסר על הגזלן נאסר נמי על הנגזל, אבל בגזלן גוי שלא נאסר עליו, לא נאסר גם על הנגזל. אבל שוב צ"ע, שהרי הטעם שאסור ביהודי שגזל הוא כדברי הרמב"ן, שחמץ של ישראל שעבר עליו הפסח אסור בהנאה, אע"פ שלא עבר על בל יראה, א"כ אפילו אם הגזלן הוא גוי, סוף כל סוף יש כאן חמץ של יהודי שעבר עליו הפסח, וצ"ע ג.

חולה שיש בו סכנה

שמעתי שיעור מהגר"י זילברשטיין שליט"א שדן בחולה שיש בו סכנה שצריך לאכול חמץ בפסח, ונשאר לו לאחר הפסח, האם אסור בהנאה כדין חמץ שעבר עליו הפסח. והיה נוטה לומר שמותר ליהנות אחר פסח, משום שכל האיסור הוא מחמת קנס על שעבר על בל יראה ובל ימצא, וכאן הרי לא עבר, ואדרבה מצוה קא עביד, ומחויב שיהיה לו חמץ בפסח. אבל נראה שלפי הרמב"ן נחשב לחמץ שעבר עליו הפסח, אע"פ שאף אחד לא עבר בב"י, אבל סוף כל סוף הוי חמץ של ישראל שעבר הפסח ונאסר. אבל צריכין לעיין אם להלכה פוסקים כהרמב"ן כדלקמן.

המשייר חמץ באונס

בשו"ע (סי' תמח, ג) כתוב חמץ של ישראל שעבר עליו הפסח, אסור בהנאה אפילו הניחו שוגג או אנוס. וכתב המ"ב (ס"ק ט) שמייירי שידע שהיה לו חמץ אלא שהיה אנוס שלא היה יכול לבערו, ואף על פי דבזה לא עבר אבל יראה, אפ"ה קנסינן התירא אטו איסורא, דאי שרינן ליה אתי לשהויה לכתחלה ועבר עליה. וצ"ע שהרי הרמב"ן כתב להדיא שחמץ של ישראל שעבר עליו הפסח אסור אע"פ שהיה אנוס, והביה"ל הרי הביא אותו לחלוק על הנו"ב, ולדבריו מעיקר הדין אסור, לא רק משום "דקנסינן שוגג אטו מזיד". עוד כ' המ"ב בשם ספר בית הלל (יו"ד סימן קל"ב) בקשר לישראל אחד שהיה לו קודם פסח ברחיים של נכרי דגן לטחון, ונתעכב הדגן ברחיים עד חוה"מ של פסח, וכאשר הגיע יום ז' של פסח הלך הנכרי וטחן

הדגן של ישראל, ועשה מן הקמח לחם ואפה הפת והביא הפת לישראל תיכף אחר הפסח, והשיב שמותר ליקח הדמים בעד הפת ההוא מן הנכרי, והנכרי ההוא יאכלנו או ימכרנו לנכרי, והחזק יעקב הסכים דמותר אף באכילה מטעם שמא החליף העכו"ם הדגן והוי רק ספק חמץ שעבר עליו הפסח. ובבית מאיר מצדד להתיר באכילה מטעם אחר דאע"ג דפסק המחבר דבין בשוגג ובין באונס, **לאו כל אונסין שוים**, ובאונס כזה דלא היה יכול כלל לאסוקי אדעתיה שיאפה העכו"ם מקמחו חמץ בודאי לא קנסוהו חכמים. ולפי"ז ה"ה בחולה בוודאי הוי אונס גמור, א"כ לפי הבית מאיר אין איסור אחרי פסח. אבל שוב מסתימת לשון הרמב"ן משמע שאין הבדל בין אונס לאונס, וכל חמץ של יהודי אסור בהנאה אחרי פסח. ועיי"ש בבב"ל שהרדב"ז דן בעובדא דלתתו נכרים המשרתים ברחיים של ישראל חטים של בעל הרחיים כדי שיהיו מוכנים לטחינה למחרת הפסח, ופסק דמותר לערבם עם חטים אחרים ולטחון הכל ומוכרו לישראל, ועיי"ש שאחד מן הטעמים הוא, **דטעמא דאיסורא משום קנסא, והכא ליכא למקנסיה דאונס היה**. ואי משום דעבר אבל יראה ובל ימצא ליתא, דהא ביום טוב לא הוי אפשר לבערו. ואי משום דהוי ליה לבטליה קודם שמחמיץ הרי לדעתו אין זה חמץ, הלכך ליכא למקנסיה. אבל צ"ע שבשו"ע פסק שאפילו אי הוי אונס נאסר החמץ אחר פסח.

[ג]

גנב אתרוג ועבר עליו סוכות

הסתפקתי במי שגזל אתרוג או מצה ושילם הרבה כסף, האם אחרי החג יכול להחזיר לו הגניבה, אע"פ שעכשו שוה הרבה פחות, ולומר לו הרי שלך לפניך, כמו בגזל חמץ ועבר עליו הפסח. בפשטות אין לחלק, דאם יכול להחזיר החמץ אע"פ שאינו שוה כלום, כ"ש שיכול להחזיר האתרוג והמצות, שלפחות שווים משהו.

גרמי

ומצאתי בפרי מגדים (או"ח משבצות זהב סימן תרנו, א) שמסופק בזה וכתב צד להחמיר דיש לומר שחמץ בפסח וכדומה לא שכיח, ולא עשו בו תקנה, מה שאין כן זה יש לומר דלא גרע מגרמי דחייב.

היזק ניכר

הפתחי תשובה חושן משפט (סימן שסג, א) מביא דברי הפרמ"ג, והביא שבתשובת בית שמואל אחרון (חלק חו"מ בסופו סי' ה'), נדפסה תשובת הגאון מו"ה משה שלמה זלמן אב"ד דק"ק קראקא שחקר ג"כ בדין זה, ופשיט לנפשיה דאינו יכול לומר באתרוג הרי שלך לפניך, כיון דכו"ע יודעין ומכירין ההיזק דאחר סוכות אינו שוה כלל רק לאכילה, וזה דמי לגזל מטבע ונפסל בכל המדינות דלא יכול לומר הרי שלך לפניך. והסברא בזה, דבשלמא חמץ שעבר עליו הפסח מי שלא ידע מזה לא נראה וניכר בגוף החמץ שום ריעותא, (דאולי נאפה אחרי פסח) אבל במטבע הריעותא והפחת ניכר ונראה לכל, וה"נ באתרוג. אבל עיי"ש שכתב דדין זה תלוי במחלוקת הפוסקים, דלפי הרמב"ם והשו"ע שפסקו כרב יהודה (ב"ק צז, א) דפסלתו מלכות נמי הוי כמו נסדק, א"כ שפיר מקרי היזק ניכר הואיל שידוע וניכר ההיזק לכולם, אבל לפי דעת הרא"ש והטור והרמ"א, ועוד פוסקים שהביא הש"ך (סק"ה), שפסקו כרב הונא דפסלתו מלכות אפילו בכל המדינות אומר לו הרי שלך לפניך, א"כ מוכח דליתא להאי סברא. וכ"כ הערוך השלחן שתלוי בב' הדעות הנ"ל.

[ד]

גנב דבר מצוה מהודר

גנב אתרוג מהודר

המשנה למלך (הלכות מעשה הקרבנות פרק טז הלכה ז) נסתפק במי שקנה אתרוג בדמים יקרים מפני חשיבותו ובא אחד וגנבו ומנו ופסלו, אי מצי גנב פטר נפשיה בנתינת אתרוג אחר כשר, אף שאיננו חשוב כמו האחר, משום דאמר ליה אתרוג זה אי לא משום מצוה איננו שוה כי אם זוז, וכיון שכל חיובי הוא

משום שאתה רוצה לקיים בה מצות ולקחתם לכם, הרי אף באתרוג זה אתה מקיים המצוה, ולכן כבר נפטרתי מחיובי, או דילמא מצי אמר ליה אני רוצה לקיים מצוה מן המובחר. המשל"מ מביא ראיה מההיא דאמרינן בפרק מרובה (עח, ב) בעי רבא הרי עלי עולה והפריש שור ובא אחר וגנב, מי פטר גנב נפשיה בכבש לרבנן, בעולת העוף לראב"ע, מי אמרינן עולה קבל עילויה, או דילמא מצי אמר ליה אנא מצוה מן המובחר בעינא למיעבד, הדר פשט גנב פטר עצמו בכבש לרבנן בעולת העוף לראב"ע. הרי דטענה דבעינא למיעבד מצוה מן המובחר אינה טענה, וא"כ בנדון דידן נמי יכול גנב למיפטר נפשיה באתרוג שיוצא בו ידי חובה.

אבל עי"ש שדחה הראיה משום דשאני התם דשור זה שהפריש אין לו דמים, דהא קי"ל (פסחים פט, ב) דהמוכר עולתו ושלמיו לא עשה ולא כלום, נמצא שאין חיובו של הגנב אלא משום תשלומו של הנודר, ומש"ה פטר נפשיה בכבש לרבנן ובעולת העוף לראב"ע, אבל הכא גבי אתרוג מצי למימר הנגזל אנא הוה מזביננא ליה בדמים יקרים כמו שלקחתי אותו, ונמצא שיש כאן חיוב דמים שהפסידו. ומסיים המש"ל ששוב שמע שמהר"ם מיניץ (סי' קיג) שנשאל בדין זה והביא ראיה זו דפרק מרובה.

גנב ס"ת מהודר

גם בשו"ת חכם צבי (סימן קכ) דחה ראיית המהר"ם מיניץ מההיא דב"ק, וכתב להוכיח כדבריו דאילו גנב ס"ת מחבריה והוא שוה אלף וזו מחמת הדורו בקלף יפה ודיו נאה ולבלר אומן, היעלה על הדעת שיפטור הגנב עצמו בס"ת שאינו הדור שאינו שוה אלא חמשים וזו, הואיל ויוצא בו י"ח מצות כתיבת ס"ת, כדכתיב ועתה כתבו לכם את השירה הזאת, הא ודאי ליתא. איבעית אימא סברא ואיבע"א גמרא, דא"כ הו"ל לרבא לאשמועינן רבותא טפי דאפילו בס"ת שיש לה דמים ואם מכרה מכורה, ואף לכתחילה יכול למכרה כדי ללמוד תורה ולישא אשה, נמי פטר גנב נפשיה בס"ת קטן ושאינו הדור, אלא וודאי בס"ת אינו יכול לפטור עצמו בספר קטן ושאינו הדור.

היכא שאינו יכול למכרו

גם בשו"ת שבות יעקב (חלק ב סימן כט) מסכים לדברי הח"צ, אבל כתב שכמו דאיתא שם במרובה גבי עולה דהיות ואינו יכול למכרו, אינו חייב אלא שווית של קרבן, ה"נ אם אין נמצא מי שהיה לוקחו בדמים אלו, אף שהוא היה מהדר מן המהדרים והוסיף מדיליה יותר משליש אינו יכול לגבות כל מה ששילם, אבל מה שהיה אפשר למכרו ודאי צריך לשלם, דזה הוה היזק ממון הדיוט וצריך לשלם לו כל הזיקו.

הידור מצוה באתרוג

בעל השואל ומשיב רצה לחלק בין אתרוג לקרבן, עפ"י דברי המגן אברהם (סימן תרנו, ב) שכתב בשם היש"ש דדוקא גבי אתרוג שנאמר בו הדר, ולא נקרא הדר בשיעור הגרוע שאין למטה ממנו, א"כ צריך להוסיף עד שלישי, אבל שופר ודכוותיה אף בשיעור הקטן א"צ להוסיף שלישי, א"כ אפילו אם לגבי קרבן אינו יכול לתבוע אלא שה כדי שיכול לקיים חיובו, אבל באתרוג יכול לומר אנא הדר בעינא כמצות התורה. אבל בעיקר דברי היש"ש חולק עליו המ"א דהא בגמרא סתמא קאמר בהידור מצוה, וגם רש"י פ"א על ב' ס"ת ע"ש.